

Жураўская Л.В. (Мазыр, Беларусь)

АКАЗІЯНАЛІЗМЫ-ПРЫМЕТНІКІ Ў ПАЭТЫЧНЫМ МАЎЛЕННІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Агульнапрызнана, што індывідуальны стыль пісьменніка грунтуецца на агульнамоўным матэрыяле, але адбор моўных сродкаў, іх склад, прыёмы абазначэння прадметаў і паняццяў адметныя ў кожнага пісьменніка, праз што і выяўляюцца асаблівасці светаўспрымання, грамадзянская пазіцыя, талент аўтара.

Як падкрэсліваюць даследчыкі творчасці, стылю Р. Барадуліна, індывідуальная словатворчасць – арганічная, унікальная рыса паэтычнага таленту паэта; аказіяналізмы ў яго творах – адзін з найважнейшых мастацкіх сродкаў; ён прызнаны майстар неалагізма ў сучаснай беларускай паэзіі [1]–[4].

Аказіяналізмы (лац. *accosionalis*– “выпадковы”) – з’явы маўлення, якія не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, ствараюцца паэтамі і празаікамі, публіцыстамі, а таму называюцца інакш аўтарскімі, індывідуальна-стылістычнымі неалагізмамі, або аўтарскімі наватворамі [5, с. 65].

У беларускім мовазнаўстве аказіянальную лексіку даследавалі Г. Басавы, У.А. Бобрык, В. Зразікава, І. Казейка, М. Прыгодзіч, А. Солахаў, Н.У. Чарнаброўкіна, І.М. Яраш і іншыя мовазнаўцы з пункту гледжання асаблівасцей словаўтварэння, функцыі ў мастацкім тэкście, семантыкі [6]–[12], зроблены спробы стварэння слоўнікаў аказіяналізмаў [1], [6], [13]. У якасці матэрыялаў даследавання вучоныя выкарыстоўвалі і паэтычныя тэксты Р. Барадуліна, аднак аказіяналізмы твораў зборніка паэта “Евангелле ад Мамы” [14] прадметам спецыяльнага вывучэння не з’яўляліся.

Таму мэтай дадзенага даследавання з’яўляецца апісанне аўтарскіх неалагізмаў-прыметнікаў гэтага зборніка ў кагнітыўным аспекце: мова – механізм пазнання, сістэма знакаў, якая кадыфікуе, трансфармуе інфармацыю, у значэнні моўных адзінак закладзены пазнавальныя структуры, што выяўляецца пры ўтварэнні аказіянальных слоў. У нашым выпадку асаблівасці семантыкі, структуры, функцыі аказіяналізмаў звязаны з тэматычнымі асаблівасцямі зборніка, аўтарскай задумай, яго жыццёвым крэда.

Зборнік вершаў Р. Барадуліна “Евангелле ад Мамы” – своеасаблівая з’ява ў беларускай літаратуры і ў жыцці самога аўтара. У яго ўвайшлі творы сталага паэта, майстра слова, чалавека, які задумваецца над тым, з чым прайшоў па зямлі абяцанай і на каго пакіне яе. У вершах-споведзях любоў да жыцця, вяртанне да заповітных пачаткаў. Праз усю творчасць паэта праходзіць вобраз яго маці Акуліны Андрэеўны, які набыў ў гэтым зборніку больш шырокі кантэкст: “слова “маці” адкрываецца сваім першапачатковым сэнсам, уключае ў сябе паняцці роду і радзімы... “Евангелле ад Мамы” прачытваецца як благавест пра род і радзіму, айчыну і народ...” [1, с. 240]. Паэт па-свойму прыходзіць да Бога, робіць спробу выявіць светаадчуванне чалавека ў

жыццёвым тлуме, зірнуць на катаклізмы часу як на адплату за гістарычную здраду, згодніцтва, вераадступніцтва.

Выхад паэт бачыць у захаванні трох святынь – Маці. Мова. Малітва: праз іх вымяраецца чалавечая існасць. Даследчыкі творчасці Р. Барадзуліна адзначаюць, што ў адным з інтэрв’ю паэт падкрэсліў: “Без мовы нічога не можа быць, а яна... даецца разам з жыццём і даецца ад маці... Але самае галоўнае, што дало мне сілу ў жыцці, – гэта маціна слова, маціна мова. ...Натуральная, родная мова перадаецца толькі з малаком маці, таму родная мова і завецца матчынай” [1], [4], [15].

Такім чынам, асноўны канцэпт зборніка “Евангелле ад Мамы” – роздум паэта пра лёс этнасу, радзімы, мовы. Сам факт, што ў зборніку “Евангелле ад Мамы” каля 500 аказіянальных слоў – сведчанне таго, што мова беларуская жывая, яна функцыянуе як сродак пазнання, успрымання, адлюстравання з’яў рэчаіснасці, выяўлення пачуццяў паэта, лірычнага героя. Ужо на гэтай падставе можна сцвярджаць, што аўтарскія неалагізмы ў паэтычным маўленні Р. Барадзуліна выконваюць эстэтычную функцыю.

Сярод выяўленых наватвораў у зборніку “Евангелле ад Мамы” 52 прыметнікі, з іх 30 простых і 22 складаныя.

Большасць простых аказіянальных прыметнікаў Р. Барадзуліна адносна са значэннем часу і месца, утвораны па наяўных у сучаснай беларускай мове мадэлях ад асноў назойнікаў суфіксальнымі спосабам (15), пры дапамозе суфіксаў –ав- (-ов-), -н-: падпечкавы (14, 165) – падпечак, марцовы (14, 165) – марац, анёлкавы (14, 322) – анёлак, туманавы (14, 381) – туман, абсягавы (14, 233) – абсяг, калыскавы (14, 51) – калыска, лістападавы (14, 233) – лістапад, лучынны (14, 50) – лучына; пры дапамозе суфіксаў – іст- (ыст-), - аст-, - к-; балацявіністы (14, 82) – балацявіна, вірасты (14, 113) – вір; дажджысты (14, 11) – дождж, кажущысты (14, 143) – кажух, возкі (14, 60) – воз – аказіянальныя прыметнікі абазначаюць матэрыял, што ўваходзіць у прадмет, з’яву ў вялікай колькасці.

Напрыклад: Славутасць у *падпечкавым* маштабе, /Каток, вядома ж, залаты лабок, /Зацягвае маркотную курню, /*Марцовай* кошцы дзён да марца мала (14, 165); Унуччыны *анёлкавыя* крокі /Пяюць. /Дрыжыць нутром гарачым свечка (14, 322); *Туманавы* клубіўся дым /Над яшчэ не пачатай вячэрай (14, 381); Прывітаўшы *балацявіністыя* Агароднікі, /Льга палуднаваць цішыней /На радзіме Дубоўкі (14, 82); Іду я, іду я, ды /Не выйду я з дна вады. /Не веру *вірастаму* поэту (14, 113), Доля ехала ціха, /Воз не дужа быў *возкі* (14, 60).

Простыя якасныя прыметнікі Р. Барадзулін ужывае ў простае форме вышэйшай ступені параўнання (3), прычым з адступленнямі ад нормаў беларускай літаратурнай мовы: ад асноў гэтых вытворных прыметнікаў простая форма тэарэтычна не можа быць утворана: балючы – балючэйшы (14, 343), халершы – халерны (14, 147), небяспечнейшы – небяспечны (14, 288): Песня маці чыёй *балючэйшая*, /Ці тваёй, ці маёй пакутніцы? (14, 343); Чым Бог бліжэйшы да зямлі, /Тым ён *небяспечнейшы*... (14, 288); Наступнік будзе лепшы /Ці *халершы*! - Пра гэта не даведаецца першы (14, 147). Пры дапамозе такіх прыметнікаў перадаюцца экспрэсіўныя адценні значэнняў слоў, замілаванне, хваляванне аўтара /лірычнага героя.

Нязначная колькасць простых прыметнікаў ў тэкстах Р. Барадзуліна ўтворана ад асноў дзеясловаў (6) пры дапамозе суфіксаў –лів-, -к-, -іст-: уздрыглівы (14, 352) – уздрыгваць; датклівы (14, 386) – даткнуцца; рупатлівы (14, 38) – рупіцца; тупаткі (14, 139) – тупаць; прыхілісты (14, 171) – прыхіліцца. Напрыклад: Пралегла на лёдзе калядным /Да зоркі сцежка *ўздрыглівая* (14, 352); Спадчыну апошнюю датрачваю, /Спадчыну *датклівага* маленства (14, 386); Покуль пчол *рупатлівых* гуд не астыг, /Паўнавока смяецца сотам (14, 38); Чакае прыпарамак гаваркі, /Удосыць нахлябаўшыся вады, / Калі паром уперыць пад бакі, /Каб зарыпець ад *тупаткай* хады (14, 139);

Да сэрца *прыхілістыя* з даўніны /Ад светлых радзін /Да пахмурных хаўтураў... (14, 171). Такія прыметнікі ствараюць дынамізм, гукавы вобраз, складаную асацыяцыю: *датклівае* маленства – маленства *незабыўнае*; *рупатлівыя* пчолы – ствараецца адчуванне гуду пчалінага рою; *тупаткая* хада парома – гукавы вобраз: паром стварае гукі пры руху, як чалавек пры хадзе.

Некалькі простых прыметнікаў утвораны ад асноў прыметнікаў (5) пры дапамозе суфіксаў –іст-, -іт-, -ёв-: маўклівісты (14, 171) – маўклівы; газавіты (14, 236) – газавы; бялёвы (14, 171) – белы. Напрыклад: У гарадах бялеецца бярэзіна..., Вятрамі *газавітымі* мілуецца, /Радзей сваіх аднашумлівак сніць... (14, 236); У хатцы, а не ў палатцы /Смялее жабрачая лера. /І можа апошняй стацца /*Маўклівістая* вячэра (14, 46); *Бялёвы* насоў /І ручнік ілляны, /З марозу, /як гурба, каляны каптурык (14, 171).

Прыставачна-суфіксальным спосабам утворана 8 прыметнікаў:

ад асноў назоўнікаў (2): някозная (14, 30) – каза; разлапісты (14, 69) – лапа;

ад асноў дзеясловаў (6): пахаплівы (14, 19) – хапаць; невыводны (14, 34) – выводзіць; нягрымкі (14, 200) – грымець: Хай слёзы ці бобам, ці градам /-Каза твае долі *някозная* (14, 360); Ды помні: ёсць хлеб тугі, /І ты прышануй асабліва яго, /Ударыць віно ў берагі /Карца твайго *пахаплівага* (14, 19); Гул матораў на ўзлессі *разлапістым* /Чуць не чуоць ад спева аглушы (14, 69); Пад настрой /Мой лёс лагодны быў - /Дождж нязолкі слаў, /Пярун *нягрымкі* (14, 200); Як нікому, падзякуй таму ланцугу, /Што трымае цябе верадам *невыводным* (14, 34)..

У паэтычных тэкстах Р. Барадуліна зафіксавана 3 простыя прыметнікі, утвораныя ад асноў дзеясловаў суфіксальным спосабам: Соўкі (14, 175) – соваць; скіпкі (14, 36) – скіпец; бязафіксным спосабам: пуляты (14, 211) – пуляць: Завіруха *соўкі* /Шуфель прытурыла, /Матылёк газоўкі /Б’ецца аднакрыла (14, 175); Адчуеш на раздарожжы, / Бо будзеш яшчэ *пулят*, /І старасці зірк варожы, /І сталасці ціхі пагляд (14, 17); Дзяліцеся ласкі нячэрствай *скібкаю*, /Вы – госці ў гэтым застоллі. /І ваша жыццё, як лучына *скіпкая*, /Не ўгрэе нябеснай столі (14, 36). На наш погляд, некаторыя з гэтых слоў утвораны ад асноў дзеясловаў з адценнем гутарковасці: пуляць – раптоўна страляць, хутка; аказіянальны прыметнік *пуляты* захоўвае семантыку дзеяслова: *пуляты* – жывы, рухавы; *скіпец* – хутка згарэць, не аддаўшы цяпла: *скіпкая* лучына хутка згарае, гэтак і жыццё: праходзіць, як імгненне.

У тэкстах аналізуемага зборніка Р. Барадуліна выяўлена 22 складаныя прыметнікі, з іх 15 злітна-аформленыя (кампаненты звязаны злучальным галосным) і 7 раздзельна-аформленыя (пішучца праз дэфіс).

Утваральнымі асновамі большасці злітна-аформленых прыметнікаў з’яўляюцца залежныя словазлучэнні “прыметнік + назоўнік”, спосаб утварэння бязафіксны: дабравокі (14, 26) – добрыя вочы; азёрнавокі (14, 27) – азёрныя вочы; хітравокі (14, 93) – хітрыя вочы; ясназрокі (14, 258) – ясны зрок; пышнагубы (14, 301) – пышныя губы; вузкагорлы (14, 185) – вузкае горла: Зямлянкі на грудзях маёй зямлі - /*Азёрнавокай*, гордай партызанкі, - Як стужкі кулямётныя, ляглі (14, 217); Масла біць у *вузкагорлым* графіне - /Гэта не тое, што рэзаць яго /І намазваць на хлеб (14, 185); Пазірае на ўсё *ясназрокі* /Час, /Набраўшы маўчанне ў запас (14, 258);

“назоўнік + назоўнік” (2): спосаб утварэння бязафіксны: *небаверхі* (14, 123) – неба + верх; *ветрахвосты* (14, 321) – вецер + хвост: Пашыць *небаверхі* шацёр з цішыні (14, 123); Таму й дрыжыш /рыбаком /Над *ветрахвостым* уловам (14, 321);

“назоўнік + назоўнік”, спосаб утварэння складанасуфіксальны (суфікс -н-): І маладых *чаротаспінных* любак /Хоць будзеш сніць, /Пакуль прыходзяць сны (14, 208).

Такія прыметнікі рэдка выконваюць ролю лагічных азначэнняў, часцей – гэта метафары, эпітэты, якія выражаюць аўтарскае ўспрыняцце з’яў і прадметаў.

Раздзельна-аформленыя прыметнікі ўтвораны з раўнапраўных слоў (прыметнікаў): бурачкова-юлёвы (14, 112), непрабудна-незямны (14, 387). Звычайна гэты мастацкія эпітэты: кунежна-белы (сон), пялёстка-ветраковы (васілёк), якія ілюструюць індывідуальныя зрокавыя ўспрыманні аўтара (колера, форма і інш.).

Такім чынам, спосабы словаўтварэння аказіянальных прыметнікаў Р. Барадуліна такія самыя, як і ў кадыфікаванай беларускай мове: афіксальныя (суфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, бязафіксны); складанне. Семантыка аўтарскіх наватвораў складаецца са значэнняў матывавальных асноў, значэнняў словаўтваральных афіксаў, кантэкстуальных прырашчэнняў. Матывавальныя асновы ў аналізуемым матэрыяле метафарычныя, выяўляюць аўтарскую экспрэсію, ствараюць параўнанні, аналогіі, што вызначаюцца ідэйна-тэматычнымі асаблівасцямі зборніка “Евангелле ад Мамы”: пры дапамозе іх ствараюцца нацыянальна значныя зрокавыя, слыхавыя вобразы. Адначасова гэты сродкі лаканізацыі паэтычнага маўлення аўтара.

Літаратура

1. Богданович, И. Рыгор Барадулін. Евангелле ад Мамы :рэцэнзія / М. Богданович // Неман. – 1996. – № 4. – С. 239–246.
2. Вештарт, Г. Не пустазеліца моўная ніва: неалагізмы ў “Псалмах Давыдавых” Рыгора Барадуліна / Г. Вештарт // ЛіМ. – 2000. – 1 снежня – С. 6–7.
3. Гарэлік, Л. Рыгор Барадулін / Л. Гарэлік // Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск :БелЭн, 1994. – С. 73–75.
4. Гарэлік, Л. Радзіму любяць не па абавязку: Творчасць Рыгора Барадуліна ў школьнай праграме / Л. Гарэлік // Роднае слова. – 1993. – № 8. – С. 3–12.
5. Басава, Г. І. Аказіяналізмы / Г. І. Басава // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва : у 5 т. / пад рэд. І. П. Шамякіна. – Мінск :БелСЭ, 1984–1987. – Т. 1. – 1984. – С. 65.
6. Басава, Г. І. Аўтарскі неалагізм / Г. І. Басава, М. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 61–64 ; № 10. – С. 68–73 ; № 12. – С. 62–65.
7. Бобрык, В. А. Новообразования в языке Янки Купалы :автореф. дис. ... канд. філал. наук : 10.02.01 / В. А. Бобрык ; БГУ. – Мінск, 1992. – 28 с.
8. Зразікава, В. А. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў творчасці беларускіх пісьменнікаў / В. А. Зразікава // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 2. – С. 36–40.
9. Казейка, І. П. Паняцценеалагізма ў сучасным мовазнаўстве / І. П. Казейка // Беларуская лінгвістыка. – 1988. – № 4. – С. 32–34.
10. Прыгодзіч, М. Р. Аўтарскі неалагізм у мастацкіх творах / М. Р. Прыгодзіч // Палымя. – 1984. – № 6. – С. 204–209.
11. Солахаў, А. В. Аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову (на матэрыяле твораў беларускай паэзіі другой паловы ХХ стагоддзя) / А. В. Солахаў // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та. – 2005. – № 2(15). – С. 94–98.
12. Чарнаброўкіна, Н. У. Лексіка-семантычная група аказіянальных назваў адцягнутых паняццяў / Н. У. Чарнаброўкіна // Весн. Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Псіхалогія. – 1996. – № 3. – С. 24–27.
13. Барысенка, В. Я. Аказіяналізмы ў моветэкстах Ніны Мацяш / В. Я. Барысенка, Л. В. Жураўская // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2012. – № 3. – С. 76–80.
14. Барадулін, Р. Евангелле ад Мамы / Р. Барадулін. – Мінск :Маст. літ., 1995. – 462 с.
15. Астраух, А. Пад трохзор’ем святынь / А. Астраух // ЛіМ. – 1995. – 18 жніўня. – № 33. – С. 6–7.

16. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне : вуч. дапам. для філал.фак. ВНУ / Л. М. Шакун. – Мінск :Выш. шк, 1978. – 128 с.

МГПУ ім. І.П.Шамякіна